

ИНОВАТИВАН ПРИСТУП ПРОЗНОМ ДЈЕЛУ ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

Љиљана Костић, *Прозно дело Владана Ђорђевића*, Посебна издања / Српска академија наука и уметности, књ. 700, Одељење језика и књижевности, књ. 60, Београд, 2021.

Монографска студија *Прозно дело Владана Ђорђевића*, ауторке проф. др Љиљане Костић, објављена је у издању САНУ у оквиру цјеловитог обиљежавања деведесет година од смрти Владана Ђорђевића. Основна верзија рукописа настала је између 2010. и 2013. године у оквиру израде докторске дисертације која је под називом *Прозно дело Владана Ђорђевића*, одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду 18. децембра 2013. године пред комисијом у саставу: проф. др Сава Дамјанов (ментор), проф. др Горан Максимовић (председник комисије), доц. др Радослав Ераковић (члан), доц. др Драгана Вукићевић (члан). Поједини фрагменти те основне верзије рукописа, уз одговарајуће прераде, објављени су у часописима и зборницима, у складу са уређивачким и техничким стандардима тих публикација. Захваљујући томе прошли су кроз озбиљну додатну рецензентску провјеру и верификацију.

Указујемо на библиографске информације о томе: „Књижевноисторијски и дидактички аспекти путописа Владана Ђорђевића“, *Зборник радова Педагошког факултета у Ужицу*, год. 15, број 14, Ужице, 2012, с. 149-162; „Приватни живот у Успоменама Владана Ђорђевића“, *Од науке до наставе*, зборник радова, Филозофски факултет Ниш, 2012, стр. 315–328; „Портрети савременика у мемоарима Владана Ђорђевића“, *Липар*, год. 15, бр. 3, Крагујевац, 2014, стр. 195–209; „Кочина крајина – историјски роман Владана Ђорђевића“, *Philologia Mediana*, год. VII, бр. 7, Ниш, 2015, стр. 145–159; „Успомене Владана Ђорђевића као извор за проучавање културних прилика у Србији у 19. веку“, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. XI, Филолошки факултет Београд, 2016, стр. 145–160; „Цар Душан – историјски роман Владана Ђорђевића“, *Наслеђе*, год. XIV, бр. 36, Крагујевац, 2017, стр. 171–182; „Краљ Милан у књижевном делу Владана Ђорђевића“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 67, св. 2, Нови Сад, 2019, стр. 449–462.

За ово издање рукопис је у цјелини прерађен, тако да је значајно измијењен и осавремењен у односу на ону основну верзију (2010-2013) и уобличен је у јединствену монографску студију за потребе истраживања цјелокупног рада Владана Ђорђевића из области медицине, књижевности и политике, у оквиру дјелатности САНУ у 2021. години и у складу са стандардима САНУ за припрему рукописа за штампу.

Несумњиво је да можемо данас тврдити како је књижевник и политичар

Владан Ђорђевић (1844-1930) био један од неприкосновених књижевних и политичких ауторитета обреновићевске Србије, а његов вишедеценијски утицај у области књижевности, културе, медицине и науке, друштвеног живота и политике, оставио је дубок траг у јавном животу Србије на крају 19. и на почетку 20. вијека. Као што је познато, Ђорђевић је рођен у Београду, на Ваведење, 21. новембра (4. децембра) 1844. године, у породици цинцарског поријекла која се доселила у Београд 20-тих година 19. вијека. Крштено име Ипократ као великошколац замијенио је под утицајем Ђуре Даничића у српско име Владан и то ново име користио је досљедно до краја живота. Отац Ђорђе био је апотекар, мајка Марија била је из београдске трговачке породице Леко. Основну школу је започео у родном граду, а након мајчине ране смрти и пресељења са породицом окончао је у Сарајеву, гдје је нарочито снажно утицао на њега истакнути српски учитељ Александар Шушкаловић. Послије повратка у Београд, завршио је гимназију, гдје му је старији друг био Стојан Новаковић. Школовање на Лицеју завршио је у Београду, заједно са Јосифом Панчићем, а затим је као државни стипендиста студирао медицину у Бечу (1863-1869). Као студент постао је члан српског ђачког друштва *Зора*, а затим је био један од покретача Уједињене омладине српске (1866), био је њихов секретар и члан Главног одбора, те представник "омладинаца" на Свесловенском конгресу у Москви (1867). По окончању основних студија, на Универзитетској хируршкој клиници у Бечу слушао је предавања из хирургије и акушерства (1869-1871). Током Француско-пруског рата на њемачком бојишту усавршавао се у ратној хирургији (1870). По окончавању студија добио је титулу доктора хирургије, а затим и магистра акушерства. У Бечу је живио са Паулином Бихнер, у ванбрачној заједници су добили двоје дјеце, а вјенчали су се тек по доласку у Београд (1871). Запослио се као војни љекар, а затим је убрзо постао шеф хирургије у Војној болници, професор у Војној академији (1874-1875), те дворски љекар књаза Милана (1872-1878). Основао је Српско лекарско друштво (1872), а био је његов секретар (1872-1874), потпредседник (1886-1889) и председник (1890-1891). Учествовао је у оснивању Српског друштва црвеног крста (1876) и сл. Био је члан Српског ученог друштва (1869), те дописни (1888) и редовни члан Српске Краљевске академије наука (1892). Почасни доктор наука Београдског универзитета постао је 1925. године. Упокојио се у Бадену код Беча, 31. августа 1930. године.

Управо наведена чињеница, која је била подстицај за САНУ да обиљежи јубилеј 90 година од упокојења Владана Ђорђевића, подстакла је реализацију читавог низа активности везаних за изучавање и систематизацију његовог књижевног и научног рада. У склопу тих активности, као што смо на почетку овога текста то нагласили, припремљена је за објављивање монографска студија *Прозно дело Владана Ђорђевића*, аутора др Љиљане Костић, професора књижевности на Педагошком факултету у Ужицу Универзитета у Крагујевцу. Књига садржи сљедећа поглавља: „Предговор“, „Књижевнокритичка рецепција дела Владана Ђорђевића“, „Почеци књижевног рада“, „Ђорђевићеви погледи на књижевност, културу и науку“, „Приповетке (Романтична приповетка, Ка реалистичкој приповеци, Преведена приповетка, Ликови, Композиција, Стилске особености)“, „Путописи“, „Историјски романи (Кочина крајина, Цар Душан, Композиција, стил и језик)“, „Дворски романи (Цар Душан и краљ Милан као антиподи)“, „Мемори – успомене (Приватни живот, Кул-

турне скице, Београд и Беч, Портрети, Успомене као историјски извор, Стилске одлике“; „Закључак“, „Литература“.

Познато је да је Ђорђевићева блискост са српским двором допринијела напуштању његових гимназијских и студентских “омладинских идеала” и окретању политичком конзервативизму, што је нарочито дошло до изражаја послје приступа Српској напредној странци (1883). Ђорђевић је као политичар значајно допринио реформи здравствених институција, школства, судства, пореског система, опремању војске, изградњи жељезница, цјелокупној привредној реформи земље и сл. Обављао је функцију министра просвете и црквених дела и министра народне привреде у влади Николе Христића (1888-89). Напредњаке је напустио 1889. године. Након абдикације краља Милана отишао је у дипломатију, био је посланик у Атини (1891-1893) и Цариграду (1894-1897). Вратио се у земљу да би постао председник владе и министар иностраних дела (1897-1900), а због изразито аутократске политике тај период је у опозиционим круговима називан “црном владановштином”. Након противљења вјеридби краља Александра са Драгом Машин и оставке кабинета, био је лишен свих војних чинова и пензије, тако да се након тога преселио у Беч (1900-1905). Послије повратка у Србију (1905), враћена му је пензија, али је убрзо био осуђен на шест мјесеци затвора због наводног одавања државних тајни у мемоарском дјелу *Крај једне династије I-III* (1905-1906). Након изласка на слободу повукао се из јавног живота и посветио се књижевном раду. О самом суђењу и утамничењу написао је књигу *Министар у апсу* (1909). Послије аустријске анексије Босне и Херцеговине (1908), определилио се за афирмисање русофилских идеја. Под његовим уредништвом објављена је *Плава књига о српском питању* (1909). У току Првог свјетског рата био је интерниран у Аустрију (1916-1918). Послије преране смрти најстаријег сина Милана, а већ нарушеног здравља, преселио се у Беч (1921), гдје је остао све до краја живота.

Књижевни рад започео је као гимназијалац. Прву приповијетку “Пушчана зрна” објавио је у *Српским новинама* (1860), а затим је написао трагедију *Љубоје Жупан* коју је извело Дилетантско позориште у Великој пивари (1861). Историјски роман *Кочина крајина* објавио је 1863. године, а затим и три књиге *Путничких црта* (Београд, 1865; Крагујевац, 1869. и 1874). Драму *Народ и великаши* објавио је 1868. године. Ово дјело је у новије доба прештампано у едицији “Драмска баштина” Музеја Позоришне уметности Србије, у редакцији Душана Михаиловића (коло VIII, књига 2, Београд, 2001). Приповијетке је објавио под насловом *Скупљене приповетке Владана Ђорђевића 1-3* (Београд, 1872, Панчево, 1879). Историјски роман *Цар Душан I-III* започет је 1875. године, а завршен тек 1919. године. Написао је укупно шест књига мемоарских *Успомена*. Прву је објавио у Новом Саду (1927), док се друга, трећа, четврта и пета налазе у РОМС-у, а шеста под насловом *Министар у ропству (моја старост)*, налази се у Архиву Србије. Тренутно је у изради приређивање поменутих Ђорђевићевих мемоарских рукописа који ће бити одштампани у издавачкој дјелатности САНУ. Бројне прилоге (приповијетке, путописе, романе и драме, критике, мемоарску прозу, преводе са њемачког, француског, руског и новогрчког језика, чланке из медицине, политике, дипломатије, природних наука), објављивао је у водећим листовима и часописима свога времена (*Српске новине, Видовдан, Све-*

товид, Даница, Матица, Босанска вила, Јавор, Летопис Матице српске и сл.).

Између бројних стручних књига издвајамо *Народну медицину у Срба* (Нови Сад, 1872), *Историју српског војног санитета* (Београд, 1879, 1881). Истакао се као покретач и уредник једног од најзначајнијих часописа епохе српског реализма *Отаџбина* (1875, 1880-1883, 1887-1892). Међу објављеним мемоарским списима, посебну пажњу и данас привлаче књиге: *Српско-турски рат. Успомене и белешке из 1876, 1877, 1878. год.* (Београд, 1907), *Историја Српско-бугарског рата 1885. год.* (Београд, 1908), *Министар у апсу* (Београд, 1909). Касније су оне једним дијелом прештампане и у књизи под приређивачким насловом *Успомене*, у Нолитовој едицији “Мемоари, дневници, аутобиографије” 1988. године.

У истраживању Љиљане Костић долази до цјеловите интерпретације прозног дјела Владана Ђорђевића, прије свега приповједака и историјских романа, као и путописа и мемоарске прозе. Међу приповијеткама посебно су типолошки сагледане романтичне приповијетке, а затим су обухваћене и приповијетке са елементима реалистичке поетике, као и бројне преведене приповијетке. При томе је посебна аналитичка пажња усмјерена на јунаке, композицију, као и стилске особености Ђорђевићевог приповиједања.

У оквиру аналитичког увода Љиљана Костић је направила и потпун осврт на досадашњу рецепцију Ђорђевићевог дјела. Указала је на ране критичаре Милана Кујунџића Абердара, Стојана Новаковића, Светозара Марковића, Стевана В. Поповића, Драгутина Илића, Ђуру Шурмина и друге, који су углавном позитивно писали о Владану Ђорђевићу и његовом дјелу. Указала је на негативан Скерлићев критички став о књижевном дјелу Владана Ђорђевића, као и одсуство интересовања књижевне критике за то дјело у више наредних деценија. Тек знатно касније, крајем 20. и у првој деценији 21. века, у спорадичним радовима или фрагментима већих студија појављује се име Владана Ђорђевића као писца који је допринио обликовању српске књижевности (Душан Иванић, Предраг Протић, Татјана Јовићевић и сл.). Међутим, упадљиво је већи број аутора који су углавном прихватили ставове својих претходника у негативном вредновању Ђорђевићевог књижевног рада (Јован Деретић, Милосав Савић, Михајло Пантић, Милорад Најдановић, Живомир Младеновић и др.). Библиографске референце у енциклопедијама углавном су маркирале Ђорђевићево политичко ангажовање као најзначајнију област рада, док су његов књижевни и реформаторски рад остајали у сјенци ревносног служења Обреновићима. Тако је општеприхваћени писац *Кочине крајине* и идеолог Уједињене омладине српске, који је у својој приповеци *Газда Милић и славна комисија*, путопису *Студеница* и драми *Народ и великаши* антиципирао главне теме српске реалистичке књижевности, а затим и запажени уредник *Отаџбине* као једног од најзначајнијих књижевних гласила у Србији у 19. вијеку, углавном био скрајнут и заборављен.

Љиљана Костић указује и на савремене покушаје лекара да рехабилитију оснивача „Српског лекарског друштва“ и првог почасног доктора Медицинског факултета, а томе су се придружили и историчари. Нарочито је издвојено исцрпно истраживање Сузане Рајић о Ђорђевићевом животу и политичком раду (*Владан Ђорђевић: биографија поузданог обреновићевца*, 2007), које је доказало колико

је неправде учињено овом српском политичару, некритичким прихватањем неких ранијих преоштрих оцјена његовог рада. Све то је у великој мјери показало пуно оправдање наглашене потребе да се Ђорђевићев књижевни рад наново сагледа и критички превреднује, те да му се пронађе једно другачије и свакако заслуженије мјесто у историји српске књижевности.

Приповједачки рад Владана Ђорђевића, у интерпретацији Љиљане Костић сагледан је из двије поетичке перспективе. Прву обухватају романтичарске приповијетке у којима је тематизовао средњовјековну прошлост („Вукана“, „Невери“, „Јединица“ и сл.), као и раздобље устаничке Србије из почетних деценија 19. вијека („Хлеб и со“, „Хајдукова мајка“, „Вера у Србина“, „Побратими“, „Гавран“, „Капетан Вељко“, „Роса“, „Кита цвећа“ и сл.). Другу поетичку перспективу чине реалистичке приповијетке у којима је тематизована слика друштвеног живота савремене Србије („Ђир Таса“, „Како се човек заљубљује“, „Газда Милић и славна комисија“ и сл.).

У поглављу посвећеном интерпретацији Ђорђевићевих романа посебно су издвојени историјски романи *Кочина крајина* и *Цар Душан*, *Голгота* и роман *У фронт* са аналитичким усмјерењем на тумачење композиције, стила и језика. Љиљана Костић наглашава да се у роману *Кочина крајина* препознају рефлекси усмено утврђене народне историје и формула преузетих из усменог предања и хроника, које се укрштају са романескним фикционалним казивањем. За разлику од овог романа, у *Цару Душану*, Ђорђевић се служио богатом историографском литературом о владавини српског цара, тако да је за фикционалну причу остало веома мало простора. На многим мјестима романескно казивање прекидано је ауторовим интервенцијама. Наспрам приче и излагања догађаја, Ђорђевић је наступао као коментатор који исцрпно објашњава како је дошао до неког податка, коментарише вјеродостојност коришћене грађе, објашњава поступке владара и доводи их у везу са савременим збивањима. Такви облици метанаративности испољени у пренаглашеним ауторским коментарима, као и обраћањима читаоцима и усмјеравањима њихове пажње, практично су присутни кроз текст читавог романа.

Са друге стране, аналитички су посебно издвојени „дворски романи“: *Голгота*, *силазак са престола* (1909), као и *У фронт* (1913), у којем је сагледана личност и владавина Милана Обреновића. Први роман се окончава Милановим силаском са престола, а други роман *У фронт* приказује живот Милана Обреновића у егзилу у трећој години након силаска са престола. У издвојеном аналитичком сегменту Љиљана Костић је урадила компарацију ликова цара Душана и краља Милана као антипода.

Мада је у томе гајио највеће књижевне претензије, јасно је да се Ђорђевић као писац историјских романа истакао највише као фактограф, као историчар и добар познавалац српске прошлости, а мање као романсијер са развијеном имагинацијом и способношћу да умјетничким средствима дочара једно доба, што је у цјелини гледано била општа слабост овог жанра у српској књижевности 19. вијека (Ј. Игњатовић, С. Новаковић, Ч. Мијатовић). У том смислу је као што смо указали нарочито карактеристичан Ђорђевићев тротомни роман *Цар Душан*, посвећен приказивању двадесетогодишње владавине Стефана Душана, у којем је огромна историјска документација у потпуности маргинализовала романескно причање, тако да

је ово дјело навођено као примјер “једног од ћорсокака у које је био запао српски историјски роман 19. века” (Ј. Деретић).

Монографска студија Љиљане Костић потврђује да у данашњем времену највише пажње заслужује Ђорђевићева мемоарска и путописна књижевност. У интерпретацији *Мемоара* Љиљана Костић је усмјерила пажњу на аспекте јавног живота и културног идентитета, а остварила је то кроз приказивање приватности, културних манифестација, кроз приказе градског живота у Београду и Бечу, кроз портрете бројних савременика, међу којима издвајамо краља Милана и краља Александра Обреновића, као и бројне професоре, писце и научнике: од сарајевског учитеља Александра Шушкаловића, преко Стојана Новаковића и Јосифа Панчића, па све до Чедомиља Мијатовића и Милана Јовановића Морског и сл. Посебно је указано на вриједност Ђорђевићевих мемоарских успомена као непосредног историјског извора имајући у виду његову улогу у политичком животу Србије на крају 19. и на почетку 20. вијека.

У поглављу посвећеном интерпретацији путописне прозе Владана Ђорђевића, обухваћене су књиге које су биле објављене под јединственим насловом *Путничке црте* у Државној штампарији у Београду 1865, 1869, 1874. године, као и два путописа која су објављена изван ових књига: „На броду Софија“ (*Јавор*, 1874) и „Једна ноћ у Атинама“ (*Отаџбина*, 1892). Указано је на жанровске карактеристике именоване у облику подналова (путничка црта, путничка новела), на фрагментарност и поучни карактер путописних текстова, а затим и на слику домаћег и страног свијета у тим путописним цртама (Трст, Крагујевац и Студеница, Цариград, Букурешт, Атина, и Чешко-Саска Швајцарска). Посебно је указано на приказивање простора и људи, те непосредних доживљаја са тих описаних путовања, као што је указано и на историјске реминисценције и подсјећање на важне догађаје који су се одиграли у прошлости тих крајева.

Монографска студија *Прозно дело Владана Ђорђевића*, ауторке проф. др Љиљане Костић, представља иновативан и креативан приступ обимном и жанровски разноврсном прозном дјелу овога писца. Из тога су проистекли добри савремени увиди, тумачења, компарације и вредновања, који ће без сумње изнова подстаћи читалачка и научна интересовања за прозно дјело и личност Владана Ђорђевића. Све би то требало да значајно допринесе новим читањима и тумачењима, синтезама и упоређивањима, вредновањима, као и издањима овога неправедно скрајнутог, а несумњиво значајног писца српске књижевности.

Горан М. Максимовић*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Одсек за србистику

* goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs